vas. Paaiškėjo, kad tai ne archeologiniai paminklai, o iš dirbamo lauko surinkti akmenys.

Kasinėjimams vadovavo muziejaus archeologijos skyriaus vedėja B. Tautavičienė.

## III. KITŲ PAMINKLŲ TYRINĖJIMAI

### MITOLOGINIŲ AKMENŲ TYRINĖJIMAI 1970—1971 M.

*VYTAUTAS URBANAVIČIUS*

Vieni mažiausiai pažįstamų Lietuvos archeologinių paminklų yra vadinamieji mitologiniai akmenys. Jie būna įvairaus didumo ir formos, dažnai turi iškaltus įvairius ženklus ir dubenis. 1970 m. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas pradėjo šių akmenų aplinkos tyrinėjimus. 1970—1971 m. buvo ištirta apie 30 mitologinių akmenų aplinka. Prie daugelio iš jų aptikta anglių, puodų šukių, gyvulių kaulų. Minėti radiniai leidžia spėti prie šių akmenų buvus senovės lietuvių šventvietes.

Daugiausia duomenų davė dubenuotų akmenų aplinkos tyrinėjimai. Pagal dubens formą juos galima suskirstyti į akmenis su didesniais plokščiadugniais dubenimis ir akmenis, kurių dubenys yra apvaliu smailėjančiu dugnu.

Pirmosios tokios šventvietės liekanos prie akmens su plokščiadugniu dubeniu buvo kasinėtos 1970 m. Šilalės kaime, šalia Mosėdžio (Skuodo raj.). Čia pelkėse esančioje sausesnėje salelėje yra vadinamasis Šilalės kūlis — didelis akmuo. Netoli jo gulėjo pusiau ant šono nuverstas akmuo su iškaltu dubeniu. Sausindami pelkę, melioratoriai iškėlė šį akmenį ir padėjo šalia Šilalės kūlio. Atsitiktinai čia užsukęs Kretingos rajono architektas I. Jablonskis dubenuotojo akmens vietoje pastebėjo anglių ir puodų šukių. Apie tai nedelsdamas informavo Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutą, kuris ištyrė šią vietą.

Atkasus 7×9 m plotą, paaiškėjo, kad minėtasis akmuo yra stovėjęs prie židinio. Židinį sudarė 1,5 m skersmens ir 0,7 m gylio duobė, kurios dugno pakraštys apjuostas 10—15 cm dydžio akmenų vainiku. Duobės šlaitai nuolaidūs, grįsti didesniais ak-

menimis. Tik šiaurinis jo šlaitas statesnis. Čia ant pastovo stovėjęs ir pats aukuras — akmuo su dubeniu. Duobėje-židinyje aptikti degėsių ir tufo sluoksneliai. Iš židinyje rastų anglių biologijos mokslų daktarė E. Šimkūnaitė nustatė, kad ugnis čia buvo kūrenta ne vieną kartą ir ilgą laiką. Deginta beržas, ąžuolas, aptikta ir pušų žievių, kadagių anglių, kurios ilgai smilksta ir rūksta, be to, su pelenais susilydžiusio gintaro ir sakų. Kalkių tufo nuosėdos rodo, kad židinys ilgą laiką stovėjo apleistas ir spėjo apaugti.

Vėl iš naujo užkurtas, jis jau nebebuvo nuolat kurstomas, nes rasta ne visai sudegusių asiūklių šaknų, kurie čia buvo užaugę, kai židinys kurį laiką buvo nenaudojamas. Antruoju židinio atgaivinimo laikotarpiu į jį pateko ir molinių indų šukės.

Vienas iš jų yra 16,5 cm skersmens ir 7,2 cm aukščio dubenėlis. Antrasis — puodynėlė kiek atloštu kraštu, 18 cm skersmens anga. Trečiojo puodo išlikęs tik dugnelis. Tiksliai nustatyti, kuriam amžiui jis priklausė, sunku, tačiaus tokios formos ir taip žiesti puodai Lietuvoje buvo pažįstami nuo XVI a. iki pat XIX a.

Šiauriniame židinio pakraštyje iš akmenų buvo sukrautas pastovas dubenuotajam akmeniui. Pastarasis yra 80—110 cm aukščio, apatinė jo dalis — netaisyklingas keturšonis, viršutinė turi apie 45 cm aukščio ir yra ritinio pavidalo, 115 cm skersmens, tartum girnos. Viduryje iškaltas 32 cm skersmens ir 11 cm gylio plokščiadugnis dubuo. Pastaruoju metu akmuo buvo įvirtęs į židinio duobę.

Atkasus židinį, dubenuotasis akmuo buvo sugrąžintas į seną savo vietą ir gerai sutapo su visais pastovo įlinkimais. Jis yra stovėjęs žemesniąja puse į pietus, t. y. į duobės pusę. Keturšonės dalies plokštumomis jis buvo orientuotas pagal pasaulio šalis.

Greičiausiai ši šventvietė dar buvo lankoma po krikščionybės įvedimo. Iš pradžių ugnis degė nuolat arba bent ilgesniais laiko tarpais. Vėliau šventvietė dėl kažkokių priežasčių buvo apleista. Vėl ją atgaivinus, ugnis būdavo kūrenama tik kažkokiomis progomis. Iš turimos medžiagos atkurti pilną apeigų vaizdą nebeįmanoma.

Padėtis pelkėje rodo, kad šventvietė buvo nelegali, 50 m skersmens kalvelę iš visų pusių supo pelkės. Visu vakariniu kalvelės pakraščiu eina natūralus akmenų grindinys, besitęsiąs apie 1 km nuo Šilalės kaimo pusės. Tai savotiška natūrali kūlgrinda, kurios gale ir buvo įrengta šventvietė. Gyventojai pasakoja, jog dar prieš keliasdešimt metų čia būta seno ąžuolyno. Pelkių apsuptas ąžuolynas buvo apie 1 km nuo gyvenvietės.

Kodėl ir nuo ko reikėjo taip slėptis?

Įvedus Lietuvoje krikščionybę (Žemaitijoje 1413 m.), pagoniškosios apeigos buvo uždraustos. Iškirsti šventi miškeliai, nugriauti aukurai. Matyt, šventvietės tada buvo perkeltos į nuošalesnes vietas, kur joms grėsė mažesnis pavojus. Kada išnyko tokios šventvietės, konkrečių duomenų neturime. Tačiau rašytiniai šaltiniai teigia, kad XVII a. jos dar veikė. Jėzuitai savo veiklos ataskaitose XVII a. pradžioje nurodo, kad Žemaitijoje dar yra pagonių, kurie garbina šventus miškus, atlieka kitas pagoniškas apeigas, o didžiųjų švenčių metu susirenka ant kapų ir čia puotauja. Už pagoniškas apeigas, už katalikų bažnyčios nelankymą žemaičiai XVII a. buvo baudžiami piniginėmis baudomis ir kūno bausmėmis.

Laikas ir prievarta padarė savo: pagoniškieji papročiai ėmė nykti, o šventvietės buvo sugriautos. Sugriauta buvo ir šventvietė Šilalės kaime. Senųjų papročių persekiotojai aukuro akmenį įvertė į židinio duobę, kur jis išgulėjo iki mūsų dienų.

1971 m. prie Mosėdžio buvo atkastos dar trijų panašiai įrengtų šventviečių liekanos. Dvi iš jų yra Šauklių kaimo lankoje.

Šventviečių akmenis aptiko Mosėdžio gydytojas V. Intas ir kraštotyrininkas R. Granauskas, ieškodami eksponatų Akmenų muziejui. Jiems pasirodė įtartini du plokšti akmenys, įsmigę į pievą. Vieno akmens kitoje pusėje buvo išduobtas plokščiadugnis dubuo, o po kitu rasta anglių.

Ištyrus pirmojo akmens aplinką, rasta duobė, ant kurios krašto — iš akmenų sukrautas nedidelis postamentas dubenuotajam akmeniui. Duobėje aptikta sena ugniavietė. Vėliau akmuo nuo postamento buvo nugriautas ir dubeniu žemyn įverstas į ugniavietę.

Panaši duobė rasta ir prie antrojo akmens, kuris nuo pirmojo nutolęs apie 35 m. Tačiau antrasis akmuo gerokai apskaldytas, dubens jau nebeišlikę, nors dubens pėdsakų aptikta nuoskalose. Židinio duobės šonai ir dugnas čia taip pat išgrįsti to paties rausvo granito, iš kurio iškaltas aukuro akmuo, nuoskalomis. Duobėje, tarp degėsių, aptiktas sudaužytas molinis dubenėlis. Jo vidus aptrauktas žalia glazūra. Pagal šį dubenėlį Šauklių šventvietė datuojama XVI—XVIII amžiais.

Atkasus abi Šauklių šventvietes, iškilo klausimas, ar galėjo jos veikti vienu metu. Juk tarp jų, kaip minėta, yra vos 35 metrai. Į šį klausimą vargu ar būtų galima atsakyti net tuo atveju, jeigu abiejų šventviečių chronologija būtų nustatyta vienerių metų tikslumu. Galimas daiktas, iš pradžių veikė viena šventvietė. Krikščioniškajai bažnyčiai pradėjus aktyviau persekioti pagonybę, pagoniškosios šventvietės buvo griaunamos. Jeigu Šaukliuose aukuro akmuo buvo nuverčiamas, jis po kurio laiko

galėjo būti atstatomas. Ir kai pagaliau jį suskaldė, seniesiems papročiams atsidavę vietiniai gyventojai išsikalė naują aukurą, įsirengė naują šventvietę.

Žemaitijoje tų šventviečių buvę gana gausu. Be 1970 m. atkastos Šilalės kaimo šventvietės ir dviejų Šauklių kaime, 1971 m. vasarą panašios šventvietės liekanos atkastos ir Šerkšnių kaime, kairiajame Bartuvos upės krante. Tos šventvietės buvo atokiau nuo senųjų gyvenviečių, viena nuo kitos nutolusios apie 2—3 km.

Akmenų su plokščiadugniais dubenimis yra ir kitose Lietuvos TSR srityse. Vienas jų aptiktas Zarasų rajono Lūžų miške, apie 2 km į pietus nuo Antalieptės miestelio, dešiniajame Šavašos krante. Jis yra netaisyklingo cilindro formos, 115—120 cm skersmens. Viršutinėje jo plokštumoje iškaltas apie 0,5 m skersmens cilindro formos dubuo, kurio gilumas pakraščiais siekia beveik 10 cm.

Iškasus perkasą, paaiškėjo, kad akmuo stovi šalia duobės, kurios dugnas išgrįstas to paties akmens nuoskalomis. Duobėje kūrenta ugnis. Po akmeniu taip pat pakaišiota nuoskalų, kad jis lygiau stovėtų.

Aukštaitijoje aptiktas ir kitas panašus įrenginys Utenos rajono Leliūnų apylinkės Stabalankių kaime. Čia yra plokščias akmuo, vadinamas girnapuse. Nuo šio akmens Girnapuse vadinamas laukas, kuriame tas akmuo guli. Akmenyje yra iškaltas žymiai mažesnis — 13,5 cm skersmens ir 11 cm gilumo — plokščiadugnis dubuo. Kasinėjant prie šio akmens taip pat aptikta piltuvėlio formos duobė, kurios dugne rasta ugniavietės liekanų. Vėliau ji primesta akmenų ir užpilta žemėmis.

Kada šiose šventvietėse užgeso ugnis, tiksliau bus galima pasakyti, ištyrus ugniavietėse rastas anglis. Tačiau abi šios šventvietės pagal įrengimą yra labai panašios į minėtą Šilalės kaimo šventvietę, kuri datuota XVI—XVII amžiais. Todėl galimas daiktas, kad krikščioniškajam laikotarpiui priklauso ir Antalieptės bei Stabalankių šventvietės.

Akmuo su plokščiadugniu dubeniu yra ir Kirdiškių (Trivalakių) kaime, Kupiškio raj. Jis stovi vasarą išdžiūstančio griovio dugne. Aplinkui telkšo pelkėta pieva. Dabar tas akmuo stovi vertikaliai, dubeniu į viršų. Tačiau seniau jis gulėjęs ant šono. Pasak šimtamečio vietos gyventojo Antano Žiaunio, žemės savininkas svertu jį pakėlęs ir pastatęs taip, kaip jis dabar stovi. Kirdiškių dubenuotas akmuo, atrodo, yra ne pirminėje savo vietoje. Greičiausiai į griovį jis bus atristas kur nors nuo kranto, sugriovus senąją šventvietę. Kad šventvietė būtų buvusi užliejamoje vietoje, upelio dugne, sunku tikėti.

Akmuo buvęs pakeltas, norint, kad dubenyje prisirinktų vandens gydymui. Dubenyje susirinkusiu vandeniu žmonės gydydavę akių ligas, „rožę" bei „gumbą". Šis pasakojimas buvo įdomus tuo, kad, pradėjus tikrinti akmens aplinką, prie jo rasti keli mažyčiai buteliukai nuo vaistų. Gal būt, tie buteliukai ir buvo senuko A. Žiaunio pasakojimo liudininkai. Juk jeigu prietaringam žmogui nepadėjo gydytojo prirašyti vaistai, tai jis juos paliko ten, kur tikėjosi rasiąs efektyvesnio gydymo — prie akmens, kurio dubenyje telkšojo stebuklingas, jo manymu, vaistas — vanduo.

Akmenys su apvaliadugniais smailėjančiais dubenimis skiriasi nuo akmenų su plokščiadugniais dubenimis. Jų dubenų skersmuo retai prašoka 20 cm (plokščiadugnių skersmuo siekia iki 50 cm). Tačiau siaurėjančiais dugnais dubenys būna gilesni ir dažnai siekia iki 20 cm gylio, tuo tarpu plokščiadugniai dubenys negilūs (siekia 10—12 cm). Be to, plokščiadugniais dubenimis akmenys būna cilindro formos, o siaurėjančiais dubenimis — plokšti netaisyklingos formos, o dubenys būna iškalti dažniausiai ne centre, o arčiau kurio nors krašto. Be to, pastarieji akmenys dažniausiai aptinkami senuose kaimuose ar kaimavietėse netoli sodybų. Jie žinomi vidurio, šiaurės ir rytų Lietuvoje, tuo tarpu Žemaitijoje jų beveik nėra. Bene daugiausia tokių akmenų (apie 60) yra Utenos rajone.

Kasinėjimai parodė, kad siaurėjančiais dubenimis akmenys taip pat yra stovėję prie duobių ugniaviečių. Antai Ratkūnuose, Pasvalio raj., toks dubenuotas akmuo stovėjo prie duobės, kurioje rasta daug puodų šukių. Dalis tų puodų buvę glazūruoti ir datuoti XVI—XVII amžiais.

Ugniavietės liekanos rastos ir prie dubenuoto akmens Montviliškyje, Kėdainių raj. Čia, netoli akmens, aptiktos net kelios duobės, kuriose rasta laužo liekanų — anglių, gyvulių kaulų ir įvairių puodų šukių. Atrodo, čia taip pat būta pagoniškos šventvietės, kuri, sprendžiant iš šukių, veikė nuo XII—XIII iki XVI—XVIII amžių.

Montviliškio kaime dubenuotų akmenų buvo keletas. Vienas jau suskaldytas, kitas įmūrytas į pamatus, trečias nugabentas į Kėdainių muziejų. Taigi vien dabar žinomi keturi dubenuoti akmenys iš šio kaimo. Galimas daiktas, kad nedideles šventvietes turėjo atskiros šeimos prie savo namų. Tokių šventviečių aukurai ir galėjo būti akmenys, kuriuose iškalti siaurėjančiais dugnais dubenys.

Vadinasi, turime lyg ir dviejų tipų pagoniškas šventvietes. Vienos jų turi aukurus plokščiadugniais dubenimis ir yra atokiau nuo gyvenviečių, o kitos yra gyvenvietėse ir turi aukurus

su smailiadugniais dubenimis. Pirmosios buvo didesnės, ir, matyt, buvo skirtos aptarnauti visiems kaimo gyventojams, o antrosios mažesnės, skirtos atskiroms šeimoms. Gal būt, tai ir skirtingų dievų garbinimo vietos.

Šventviečių būta ne tik prie dubenuotų akmenų. Pagoniškos apeigos atlikinėtos ir prie kai kurių kitų akmenų, vadinamų velnio sostu, laumių stalu, ožakmeniu ir kitokiais vardais, o kartais ir visai bevardžių.

Viena tokia šventvietė atkasta Kunigiškių kaime, Šilalės rajone. Čia, kairiajame Kisės upelio krante, priešais Pakisio—Kunigiškių piliakalnį, pelkėtoje pievoje, yra į žemę įsmegęs didelis akmuo, vadinamas šv. Jono akmeniu.

Nuėmus užneštos žemės sluoksnį, kurio storis vietomis buvo 1 m, aptiktos senovinės šventvietės liekanos. Akmens aplinka buvusi labai pelkėta. Kad neklimptų, žmonės priklojo medžio šakų. Kasinėjimo metu jų rastas ištisas sluoksnis. Kai užpelkėjo ir šakos, ant viršaus primėtė akmenų. Jų taip pat rastas ištisas grindinys. Prie akmens buvo atliekamos apeigos, kurių metu kūrendavo ugnį, aukodavo aukas. Be kitų gyvulių, čia rasta ir arklio kaulų, taip pat molinių puodų šukių. Sprendžiant iš šukių, apeigos čia vyko dar XVI—XVII amžiais. Apeigų pradinei datai nustatyti duomenų kol kas neturime.

Viena iš seniausių dabar žinomų šventviečių atkasta Šilalės rajone prie Kvėdarnos piliakalnio. Piliakalnis yra Druskinio ir Jūros santakoje ir vadinamas Padievaičio kalnu.

Priešingame Druskinio upelio krante, šaltiniuotame šlaite, yra didokas akmuo, vadinamas „velnio sostu", nes viename šone turi iškaltą įdubimą, primenantį kėdę. Tai tikras sostas — su atlošu, atramomis rankoms. Pasakojama, kad čia kadaise sėdėdavęs velnias ir velniukus mokydavęs „visokių velniavų".

Po juo atkasti dar keli akmenys, sudarę „velnio sostui" lyg ir postamentą. Visą šį įrenginį nuo upelio juosė didelių akmenų puslankis, kurio viduryje aptikta duobė su laužo liekanomis. Netoliese rasta puodų šukių ir gyvulių kaulų. Atrodo, tai aukojimų pėdsakai.

Kaip galėjo atsitikti, kad toks gražus įrenginys išliko iki mūsų dienų sveikas, nepaliestas?

Spėjama, kad XIV a. pradžioje ant Padievaičio kalno stovėjo žemaičių pilis, kurią 1329 m. vasario mėn. sunaikino kryžiuočiai. Po to pilis, atrodo, nebuvo atstatyta, piliakalnis apleistas. Jeigu puolimo metu kitapus upelio buvusi šventvietė nebuvo sugriauta, o tai galėjo atsitikti, tai ji, kaip ir piliakalnis, taip pat buvo apleista. XVI—XVII a. veikiančios žemaičių šventvie-

tės buvo naikinamos, tuo tarpu apleista Padievaičio šventvietė niekam neberūpėjo. Nuo kalno plaunama žemė ją užnešė ir išsaugojo iki mūsų dienų.

Šią šventvietę iš visų pusių supa kalnai, ji yra lyg ir didelio dubens dugne. Jos vieta yra parinkta taip, kad ant akmens sėdinčio žmogaus balsas, klausantis nuo piliakalnio, atrodo kelis kartus sustiprintas. Susidaro akustinis efektas, lyg kalbantysis kalbėtų per garsiakalbį.

Panašioje aplinkoje buvo įrengta šventvietė Antakmenės kaime, Grybėnų apyl., Ignalinos rajone. Čia, kalvų apsuptos daubos pakraštyje, yra apie 6 m pločio ir 4 m aukščio suakmenėjęs žvirgždo luitas, vadinamas „aukų akmeniu". Vietiniai žmonės pasakoja, kad dar XX a. pradžioje maldininkai, važiuodami pro šį akmenį į atlaidus Paringio bažnyčion, dėdavę ant jo aukas — gabalą mėsos, linų grįžtę, vilnų kuodelį ar monetų.

Kasinėjimų metu prie šio akmens rasta 6,5 m pločio ir apie 1,5 m gylio duobė, kurios dugne buvo laužavietė ir gyvulių kaulų.

Tai viena iš ilgiausiai egzistavusių pagoniškų šventviečių Lietuvoje. XX a. pradžioje žmonės, be abejo, jau kitaip įsivaizdavo tų dedamų ant akmenų aukų reikšmę, jų paskirtį, tačiau senasis paprotys dar buvo gyvas. Atlikę pagoniškas apeigas, nors ir nežinodami jų prasmės, eidavo melstis krikščioniškajam dievui.

1971 m. buvo patikrinta dar keliolikos akmenų aplinka, tačiau prie daugelio jų arba nerasta nieko, arba rastos nedidelių laužų liekanos. Tų laužų anglys kol kas tebėra neištirtos, ir kalbėti apie akmenų chronologiją dar anksti. Tiesa, prie kai kurių iš tų akmenų, pvz., Siponių kaime, prie Ožakmenio (Kėdainių raj.), rasta labai vėlyvų glazūruotų puodų šukių, tačiau jos galėjo čia ir vėliau atsitiktinai patekti. Dalis dubenuotų akmenų, atrodo, yra išvilkti iš pirminių savo vietų, kurių niekas nebežino.

Be minėtųjų, 1971 m. buvo patikrinta šių akmenų aplinka: Mikytų — Velnio akmens (Plungės raj.), dar dviejų akmenų Kunigiškių k. (Šilalės raj.), Krakių Stabakūlio (Skuodo raj.), Radikių dubenuoto akmens (Joniškio raj.), Voronėlių pėduoto akmens, Guostagalio „Velnio krėslo", Skarulių dubenuoto akmens, Vileišių (Pažeimio) dubenuoto akmens, Buletiškio mitologinio akmens (visi Pakruojo raj.), Sukinių Moko (Ukmergės raj.), Salako „Napoleono akmens" (Zarasų raj.), Norvaišių dubenuoto akmens, Nolėnų „Laumių stalo", Klovainių žymėto akmens (visi Utenos raj.).